

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора юридичних наук, професора
Ганни Олександрівни Спіциної на дисертацію Попова Костянтина
Олександровича на тему «Доказування у кримінальних провадженнях
щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового
характеру та спеціальної конфіскації», представлену до захисту у разову
спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на
здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми. Актуальність дисертаційної роботи Попова Костянтина Олександровича на тему «Доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації» не викликає сумнівів і заперечень, адже сучасний етап розвитку України характеризується глибокими економічними, інституційними та безпековими змінами, що супроводжуються переорієнтацією господарської системи, посиленням інтеграційних процесів, ускладненням фінансових механізмів і розширенням сфери корпоративної діяльності. За умов утвердження ринкової моделі економіки юридичні особи набули визначального значення у здійсненні господарської діяльності, реалізації інвестиційних процесів, участі у публічних закупівлях, міжнародному економічному співробітництві та управлінні активами. Водночас зростання їх економічного потенціалу та концентрація у межах корпоративних структур значних ресурсів і владно-управлінських можливостей зумовили підвищення ризику використання таких суб'єктів як засобу вчинення кримінально протиправних діянь. У зв'язку з цим юридична особа дедалі частіше розглядається не лише як носій цивільних і господарських прав та обов'язків, а й як учасник правовідносин, у межах яких можуть виникати кримінально-правові наслідки.

За таких умов традиційні форми юридичної відповідальності не забезпечили належного реагування на правопорушення, що мають системний, багатоепізодний або організований характер і вчиняються від

імені чи в інтересах юридичних осіб. Це стало передумовою закріплення у вітчизняному законодавстві особливого механізму кримінально-правового впливу на юридичних осіб, що дістав нормативне оформлення у положеннях розділу XIV-1 Кримінального кодексу України, відповідних нормах Кримінального процесуального кодексу України та спеціальному порядку провадження, передбаченому главою 37-1 КПК України.

Разом із тим функціонування зазначеного інституту виявило низку складних проблем як теоретичного, так і прикладного характеру. Насамперед це стосується недостатньої чіткості законодавчого регулювання, відсутності єдиних підходів до доказування зв'язку між кримінально протиправним діянням фізичної особи та діяльністю або інтересами юридичної особи, а також неповної врегульованості процесуального порядку реалізації заходів кримінально-правового характеру, зокрема спеціальної конфіскації. Правозастосовна практика також демонструє обмежене використання цього інституту, що свідчить про наявність істотних труднощів у його практичній реалізації на стадіях досудового розслідування та судового провадження.

Таке становище значною мірою зумовлене складною структурою предмета доказування у відповідних кримінальних провадженнях. Його зміст охоплює не лише встановлення факту вчинення суспільно небезпечного діяння та його кримінально-правової кваліфікації, а й доведення причетності до нього юридичної особи, визначення правових підстав і меж застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, обґрунтування їх співмірності, а також забезпечення реального виконання ухваленого судового рішення. Саме тому дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації є своєчасним і науково значущим. Воно спрямоване на поглиблення теоретичних засад відповідного інституту, удосконалення процесуальної моделі його реалізації та вироблення науково виважених пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності правозастосування, забезпечення правової визначеності та належного рівня гарантій справедливого судового розгляду

Про актуальність обраного напрямку дисертаційного дослідження свідчить також те, що роботу виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023); Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126). Крім того, дослідження відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок МВС України на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), 2025–2029 роки (наказ МВС України від 21 травня 2024 р. № 326).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані в дисертації, підтверджені теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням наукових праць, комплексним аналізом зарубіжного законодавства й міжнародної практики в цій сфері.

Попов Костянтин Олександрович чітко визначив об'єкт і предмет дослідження, що дозволило йому зробити свою наукову ідею цілісною, обґрунтованою, донести до наукової громадськості власні ідеї та пропозиції, а також уникнути формалізму та зробити дисертацію вагомим внеском у правничу науку. Його дисертаційне дослідження узгоджується із правилами побудови та здійснення комплексних наукових пошуків, вироблених методологічною наукою та стандартами оформлення отриманих результатів у ході його проведення. Загальнонаукові та спеціальні методи використано у дуалістичній єдності способом суміщення.

Досягти високого ступеня обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій вдалося завдяки вдалому поєднанню теоретичних знань по обраній тематиці зі практичними особливостями даної сфери. З тексту дисертаційної роботи видно, що Попов К.О. дотримався процедури систематизації наукової літератури під час її аналізу, поставив конкретні та

чіткі завдання задля того, щоб максимально ґрунтовно висвітлити корисні для практичного застосування висновків.

У результаті проведеного дослідження автор на засадах комплексної концепції кримінального процесуального доказування встановив, що у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації основними видами засобів доказування виступають: (а) підстави як фактичні кримінально-правові та кримінальні процесуальні дані; (б) докази як процесуальна єдність підстав та їх джерел (документи, показання, речові й електронні докази, висновки експертів); (в) процесуальні способи одержання та перевірки доказів (витребування, отримання та тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами провадження; призначення ревізій і перевірок; слідчі (розшукові) дії; залучення спеціаліста) з можливістю застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді обмеження.

Таким чином, наукові положення, висновки і рекомендації, які сформульовані в дисертації є достатньо аргументованими, теоретично підкріпленими та практично застосовними. Структура та логіка викладеного матеріалу дотримана.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням теоретичних і праксеологічних засад доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, у якому на основі аналізу чинного законодавства і правозастосовної практики розв'язано низку проблем прикладного характеру, пов'язаних із реалізацією процесуальних повноважень під час досудового розслідування та судового провадження. За результатами проведеного аналізу сформульовано наукові положення і висновки, запропоновані особисто Поповим К.О.

Автором сформульоване наукове розуміння засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо

застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації як системи взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, застосовуються уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом з метою збирання, перевірки, оцінки доказів щодо застосування засобів впливу, що не є покаранням/формою кримінальної відповідальності, але тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового, компенсаційного чи організаційно-правового характеру в межах квазікримінальної відповідальності або унеможливають їх настання через передбачені законом передумови, підстави та умови.

З урахуванням іноземного досвіду, аргументи щодо запровадження процесуальних гарантій юридичної особи як самостійного суб'єкта доказування у кримінальному провадженні шляхом реалізації права на подання доказів, оскарження рішень та участі у доказуванні обставин, пов'язаних із застосуванням спеціальної конфіскації (Іспанія, Франція); процесуального порядку застосування конфіскації у третіх осіб (США).

Систематизовано підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру на: 1) кримінально-правові (загальні), які визначають матеріально-правову можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру; 2) кримінальні процесуальні (спеціальні), які визначають процесуальну можливість здійснення провадження у спеціальному порядку щодо юридичної особи.

Окреслена системна модель підстав та умов застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, яка забезпечує відповідальність юридичної особи при збереженні принципів повноти, об'єктивності та змагальності кримінального процесу, а також гарантує недопущення порушення прав сторін під час розгляду питання про застосування таких заходів: 1. Кримінально-правові підстави: нормативна та фактична умови – формування підстави виникнення відповідальності юридичної особи; 2. Процесуальні підстави: загальні та спеціальні

процесуальні умови; 3. Причинно-наслідковий блок: матеріальна підстава – доказування фактичних обставин – наявність процесуальних умов – судове рішення про застосування заходів.

Обґрунтовано необхідність нормативного закріплення в окремій кримінальній процесуальній нормі (ст. 91-1 КПК України) переліку обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, з передбаченням обов'язкового встановлення: факту вчинення кримінального правопорушення та підстав застосування відповідних заходів; організаційно-правової форми юридичної особи; статусу та обсягу повноважень особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи; характеру, способу та правової кваліфікації кримінального правопорушення відповідно до ст. 96-3 КК України; ступеня тяжкості кримінального правопорушення та реалізації злочинного наміру; наявності, характеру і розміру неправомірної вигоди; вжитих юридичною особою заходів внутрішнього контролю; причинно-наслідкового зв'язку між діянням уповноваженої особи та наслідками для юридичної особи; підстав для звільнення від застосування заходів кримінально-правового характеру або закриття провадження; майнового стану юридичної особи.

Запропонований типовий алгоритм процесуальних дій у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації на початковому етапі розслідування: внесення слідчим, прокурором відомостей про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру до ЄРДР; кваліфікація виявленого кримінального правопорушення; отримання речей і документів шляхом проведення невідкладних та першочергових процесуальних дій у певній послідовності (витребування речей і документів, призначення та проведення ревізій і перевірок; тимчасовий доступ до документів, огляд, обшук, арешт майна) та складання відповідних протоколів; закінчення досудового розслідування.

Надані рекомендації щодо огляду, вилучення та забезпечення збереження документів і матеріальних носіїв інформації у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації під час таких процесуальних дій як витребування речей і документів, призначення та проведення ревізій і перевірок; тимчасового доступу до документів; огляду; обшуку; арешту майна.

Розкрито особливості процесу прийняття судового рішення про закриття кримінального провадження у підготовчому судовому засіданні щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації шляхом виокремлення основних етапів: з'ясування обставин провадження та встановлення підстав закриття; попередня підготовка рішення з визначенням критеріїв і меж його прийняття та оцінка відповідності завданням кримінального провадження; прийняття й належного процесуального оформлення ухвали з тлумаченням норм матеріального і процесуального права.

Отже, роботі притаманна наукова новизна, порушено низку невисвітлених вітчизняною юридичною наукою проблем, розв'язання яких дозволить удосконалити діяльність органів досудового розслідування.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації не викликають жодних сумнівів. Вони логічно витікають з тексту дисертаційного дослідження та базуються на власних судженнях автора, зібраних матеріалах, їх аналізі та узагальненні. Пропозиції, подані автором, щодо імплементації кращих іноземних практик до правоохоронної системи України оформлені належним чином, мають важливе теоретичне та практичне значення.

Емпіричну базу дослідження становлять результати опитування 55 прокурорів, 80 слідчих Національної поліції України та 45 суддів; аналітичні узагальнення Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, Національної поліції України, Бюро економічної

безпеки України, а також матеріали судової практики, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, щодо ухвалення судами вироків у частині застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації й постановлення слідчими суддями ухвал у кримінальних провадженнях за участю юридичних осіб.

Повнота викладення наукових результатів в опублікованих працях здобувача.

Основні результати дисертаційного дослідження викладено у семи наукових публікаціях, з яких чотири опубліковано у наукових фахових виданнях України, три тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Перелік наукових праць здобувача й аналіз їхнього змісту засвідчують, що наукові результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження досить повно викладено у вітчизняних наукових фахових виданнях, пройшли апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача.

Зважаючи на значний позитивний вплив від роботи, необхідно відзначити й про окремі її дискусійні положення.

1. Певною мірою дискусійним є підхід автора до характеристики структури доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Фактично автор відтворює загальну процесуальну модель доказування, не приділивши достатньої уваги спеціальним рисам її реалізації у цій категорії проваджень. У роботі доцільно було б більш предметно обґрунтувати, у чому саме полягає специфіка предмета, суб'єктів та етапів доказування з урахуванням особливостей процесуального статусу юридичної особи та характеру рішень, що ухвалюються судом у таких провадженнях.

2. У дисертації запропоновано системний підхід до аналізу підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, що дало змогу автору обґрунтувати їх комплексну,

міжгалузеву природу. Водночас наведене положення потребувало більш чіткого розмежування матеріально-правових і процесуальних підстав у частині їх самостійного значення та функціонального взаємозв'язку. Зокрема, доцільно було б повніше аргументувати, чи справді положення ст. 96-3 КК України та ст. 483-1 КПК України формують єдину багаторівневу нормативну конструкцію, чи все ж ідеться про різні за правовою природою підстави, які лише взаємодіють у межах одного кримінального провадження. Окремої конкретизації потребувало також питання про місце спеціальної конфіскації у цій системі, з огляду на її самостійні підстави застосування та співвідношення з заходами кримінально-правового характеру щодо юридичної особи.

3. Видається дискусійним підхід автора до оцінки ревізій і перевірок як одного з ключових інструментів доказування у кримінальних провадженнях щодо юридичних осіб. У роботі слушно наголошено на практичній значущості таких контрольних заходів, однак недостатньо чітко розкрито їх процесуальний статус, межі допустимості отриманих результатів і співвідношення з безпосередньо передбаченими КПК України способами збирання доказів.

4. У дисертації аргументовано викладено перелік документів, речей та електронних носіїв інформації, які мають пріоритетне доказове значення під час проведення обшуку у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Водночас наведений перелік має переважно описовий характер і потребував більш чіткої систематизації за критеріями їх доказового значення, процесуальної допустимості та функціонального зв'язку з окремими елементами предмета доказування. Зокрема, доцільно було б повніше розкрити, які саме категорії зазначених документів і речей мають вирішальне значення для встановлення повноважень уповноваженої особи, руху активів тощо.

Однак, наведені зауваження містять суб'єктивне бачення опонента та носять рекомендаційний характер стосуючись дискусійних питань, певної неповноти та непослідовності розгляду окремих положень наукової праці і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності.

Проведений аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

У праці не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Тема дослідження є актуальною, обґрунтування чого є достатнім. Висновки і рекомендації мають достатній рівень наукової новизни, а також репрезентують вирішення поставлених у роботі завдань.

Таким чином, дисертація Попова Костянтина Олександровича на тему «Доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації» є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення наукового завдання, що має істотне значення для розвитку науки кримінального процесу.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

1. Дисертаційна робота *Попова Костянтина Олександровича на тему «Доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації»*, подана на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, в якому отримано науково обґрунтовані результати, що відрізняються новизною в постановці і вирішенні кримінальних процесуальних задач в умовах чинного законодавства.

2. Дисертація «Доказування у кримінальних провадженнях щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 – Право та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами), наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – **Попов Костянтин Олександрович** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**Заступник директора з наукової роботи
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України,
доктор юридичних наук, професор**

Ганна СПІЦИНА